

УДК 340.1

А.М. Гаврилюк
м. Вінниця, Україна

ПОНЯТТЯ ПРАВОВІ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Постановка проблеми. Роль правової культури в житті суспільства багатогранна. Правова культура — своєрідна форма гармонійного розвитку людини, через яку досягається загальносоціальний прогрес, тобто створення власне правових цінностей (способи й засоби вирішення соціальних конфліктів, інститути забезпечення прав людини тощо), що збагачують особистість, і надання суспільству необхідних юридичних умов для спокійного й упорядкованого розвитку. Правова культура є осередком накопичених людством юридичних цінностей, організмом, усі елементи якого (норми, юридичні акти, інститути, процеси, режими, статуси) володіють якостями продуктів людського духу, історичного відбору, праці, життєвої апробації. Цей вид культури — практично єдина глобальна форма, через яку відтворюється цінність і своєрідність національних правових феноменів, — державності, правопорядку, правової системи. Тому представляють науковий інтерес сучасні трактування поняття правової культури в різних науках.

Аналіз правової культури необхідний для того, щоб спочатку виділити й описати правові цінності, ідеали й зразки, до яких слід прагнути законодавцеві, громадянинові й суспільству в цілому, а потім, оцінивши з цієї точки зору реальний стан справ, шукати шляхи й засоби досягнення намічених ідеалів, побудови правової держави й суспільства, в якому забезпечуються відповідні його соціально-економічному й духовному ладу права й свободи людини.

Аналіз попередніх досліджень. Правова культура традиційно є категорією таких наук як право, правознавство й філософія права. Саме в рамках правознавства виявляються значні розробки з цієї теми, а також аналізуються суміжні правознавчі категорії, такі як правосвідомість і правова поведінка. Дослідженням суті й специфіки цих категорій займалися С. Алексєєв, П. Баранов, В. Батуркін, Н. Євплова, Л. Єршова, В. Ігнатов, І. Клименко, В. Кудрявцев, А. Цегельников, І. Покровський, Н. Русанова, І. Фарбер та інші.

У спеціальній юридичній літературі зустрічаються різні визначення правової культури. Наприклад, Е. Аграновська визначає правову культуру як «елемент загальної культури суспільства, що представляє специфічний спосіб людського існування в правовій сфері: способи правового регулювання відносин, форми взаємодії суб'єктів суспільних відносин, їх соціальне відношення до явищ правового порядку» [1]. З погляду В. Сальникова, «структурними елементами правової культури є компоненти юридичної дійсності в їх особливому ракурсі еталонів поведінки: право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів» [6].

У плані впливу на правотворчість правова культура розглядалася М. Баумовою, І. Майданюк, А. Скуратівським, С. Сливкою, В. Шабаліним. У працях Н. Варламової, Н. Вопленко, А. Колесникової, В. Ломовського, Н. Матузова, А. Новікова, В. Туманова досліджуються проблеми розповсюдження нігілістичного ставлення до права й у цілому феномен правового нігілізму.

Науковці Н. Азаркін, А. Козловський, Є. Назаренко, В. Нерсисянц, Є. Певцова, В. Сальников, А. Ткачук та ін. досліджували проблеми формування правової культури в суспільстві. Методи формування правової культури як складової процесу розвитку громадянського суспільства й соціального самоврядування розкриті в працях таких авторів як Г. Барабашев, О. Білий, Ю. Веденєєв, З. Голенкова, В. Любін, Л. Мамут, О. Менюк, В. Селіванов, Р. Сербін, С. Соловйов, Р. Хачатуров та ін.

Усі названі автори пропонують продуктивні підходи й ідеї. Тобто можна стверджувати, що феномен правової культури є широко дослідженим у юридичних науках, де під правовою

культурою розуміється зумовлений усім соціальним, духовним, політичним і економічним ладом якісний стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомість і в цілому в рівні правового розвитку суб'єкта (людини, різних груп, усього населення), а також у ступені гарантованості державою і суспільством свобод і прав людини.

Невирішені аспекти проблеми. Наразі серед науковців не існує єдиного погляду на природу правової культури та загальноприйнятого підходу до наукового визначення її поняття. Тому й виникають певні труднощі, як у теоретичних дослідженнях з питань розвитку теорії правової культури, так і з питань її практичної реалізації. У науковій юридичній літературі наразі нараховується кілька сотень визначень правової культури, що є свідченням неоднозначності та багатоплановості цього поняття. Такий стан справ у дослідженні правової культури можна пояснити тим, що в кожному окремому випадку наукового дослідження поняття правова культура використовується в певному змістовому контексті.

Незважаючи на значну кількість досліджень, у юридичній літературі залишилось безліч питань, що стосуються правової культури, на яких як і раніше немає однозначної відповіді. Це пов'язано, по-перше, з багатоаспектністю, неоднозначністю категорії правової культури, як частини культури суспільної, а, по-друге, з величезною важливістю правової культури в житті не лише окремої людини, групи людей, а й усього суспільства загалом, усієї держави, оскільки високий рівень правової культури є найважливішою ознакою правової держави.

Мета статті — проаналізувати різні підходи до трактування поняття правової культури у філософії, соціології, психології, педагогіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянське суспільство вважає своєю вищою цінністю права особи, її свободу в рамках закону, і виходить з пріоритету цієї цінності по відношенню до держави. Відомий російський філософ права С. Алексєєв розглядає правову культуру як «юридичне багатство суспільства, виражене в...накопичених правових цінностях, тих особливостей права, юридичної техніки, які належать до духовної культури, до правового прогресу» [2, с. 269].

У загальній теорії права вважається, що «правова культура — це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу й відображають у правовій формі стан свободи особистості, інші найважливіші соціальні цінності» [3, с. 140]. Українські дослідники В.Кельман та О. Мурашин визначають правову культуру як систему «правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством прогресу й відображають у правовій формі стан свободи особистості, інші найважливіші соціальні цінності» [4, с. 243]. О. Скакун вважає, що правова культура є «системою цінностей, досягнутих людством в галузі права, які належать до правової реальності певного суспільства» [7, с. 509].

Саме тому правова культура, на думку соціологів, адекватна громадянському суспільству, орієнтована на особу, її вільне й добровільне підпорядкування закону, свідому правомірну поведінку, а не на силову підтримку правопорядку [9, с. 3]. Правова культура — багатозначна характеристика однієї з найважливіших сторін життя суспільства. Вона характеризує рівень правосвідомості, включає ступінь знання права, на яке спираються виконавча влада, посадові особи, характеризується вона й інтенсивністю переконань у цінності права. Це робить правову культуру об'єктом досліджень не лише юридичних наук, а й соціології, психології та педагогіки.

Правова культура є різновидом загальної культури, що складається з духовних і матеріальних цінностей, що належать до правової дійсності. При цьому правова культура включає лише те, що є в правових явищах найбільш прогресивним, соціально корисним і цінним. Вона не лише результат, а й спосіб діяльності, і в цьому сенсі духовна правова культура розуміється як образ мислення, норми й стандарти поведінки. Правова культура суспільства є частиною його загальної культури й характеризується повнотою, розвиненістю та забезпеченістю прав і свобод людини й громадянина; реальною потребою в праві; рівнем законності й правопорядку в країні.

Правова культура суспільства залежить, насамперед, від рівня розвитку правової

свідомості населення, тобто від того, наскільки глибоко освоєні такі правові феномени, як цінність права і свобод людини, цінність правової процедури при вирішенні суперечок, пошуків компромісів тощо, наскільки інформоване в правовому відношенні населення, його соціальні, вікові, професійні та інші групи, яке емоційне ставлення населення до закону, суду, різних правоохоронних органів, юридичних засобів і процедур, яка установка громадян на дотримання (недотримання) правових розпоряджень і таке інше.

Рівень розвитку правової свідомості може бути зафіксований лише в реальній правовій діяльності, в правовій поведінці, які мають і самостійні характеристики. Тому ще одним елементом структури правової культури є рівень розвитку правової діяльності. Зрозуміло, що правова культура суспільства багато в чому залежить від рівня розвитку та якості правотворчої діяльності щодо створення законодавчої основи життя суспільства. Правотворчістю мають займатися компетентні в юридичній і багатьох інших галузях особи з дотриманням демократичних і власне юридичних процедур і принципів.

Проте істотно впливає на правову культуру суспільства й правозастосування, тобто владна діяльність державних органів, що здійснюють індивідуальне регулювання суспільних відносин на основі закону з метою його реалізації. Якість правозастосовної діяльності залежить від багатьох чинників як інституційного (структура державного апарату, порядок взаємин його органів), так і іншого характеру (професіоналізм і правова культура фахівців різних галузей народного господарства).

Тому для підвищення якості правової культури суспільства має враховуватись і поліпшуватись стан правової підготовки випускників ВНЗ, оскільки не кожній людині, яка володіє правосвідомістю, властива правова культура. Правова свідомість і правова культура є соціальною гарантією дії верховенства закону в суспільстві [10, с. 421]. До показників правової культури більшість науковців відносять знання права, повагу до закону, готовність виконувати закон, уміння користуватись законодавством у практичному житті [10, с. 423]. Правова культура особистості проявляється в підготовленості людини до сприйняття правових ідей і законів, в уміннях і навичках користуватись правом, а також в оцінюванні власних знань права. Це також певний характер і рівень творчої діяльності особистості, в процесі якої людина набуває або розвиває свої правові знання, уміння, навички [5, с. 48].

У психології та педагогіці правова культура розглядається з різних позицій. Правова культура особи виражається «в оволодінні основами юридичних знань, в пошані до закону, права, свідомому дотриманні норм права, в розумінні соціальної, юридичної відповідальності, в нетерпимості до правопорушень, у боротьбі з ними» [1].

Усе вищесказане допомагає визначити, що правова культура — вельми ємнісна за своїм змістом соціальна категорія. Особливість правової культури полягає в тому, що вона представляє собою не просто право чи його практичну реалізацію, а певну форму існування духовної культури людства взагалі, ефективний інструмент забезпечення порядку в суспільстві, що дозволяє людині захищати свої інтереси й права у разі їх порушення, визначати особливий характер відносин особистості із суспільством і державою, забезпечити нормальне, цивілізоване життя людини відповідно до чинного законодавства, сприяти розбудові демократичної правової держави. Вона використовується для характеристики всієї правової надбудови, демократичних принципів та інститутів, юридичної практики в цілому.

В умовах перехідного періоду, демократизації суспільного життя правова культура розглядається науковцями як стратегічний феномен, покликаний зайняти провідну роль у розбудові демократичної, правової держави. Будучи різновидом загальної культури і складаючись з духовних і матеріальних цінностей, що належать до правової дійсності, правова культура пронизує не лише право, правосвідомість, правові відносини, правотворчу, законотворчу, правоохоронну, а й усі інші види професійної діяльності.

На жаль, доводиться констатувати, що з'являються нові девіантні стереотипи поведінки в різних сферах життєдіяльності, що є наслідком тих процесів, які відбуваються у суспільстві. Втрата соціальних орієнтирів, соціальної опори, звичних гарантій безпечного й забезпеченого

існування викликають у людей розгубленість, робить їх піддатливими щодо різних політичних і ідеологічних впливів крайніх напрямів, створює передумови для екстремістських проявів, тотальної маргіналізації населення, що робить проблематику формування правової культури актуальною.

Для нашої держави формування правової культури є одним із найактуальніших завдань, що стоять на часі, бо «сучасна українська правова ментальність перебуває у кризовому стані, у процесі пошуку нових правоаксіологічних настанов» [11, с. 132].

Науковець А. Скуратівський дослідив, що в ментальності українців є чимало рис, які негативно позначились на формуванні їхньої правової культури. Серед них автор виділяє комплекс меншовартості, пасивність у громадських справах, надмірну довірливість, піддатливість зовнішнім впливам, пристосуванство, що приводило до самоізоляції українців, руйнування організаційних форм упорядкування суспільного буття, що гальмувало формування та розвиток правової культури [8].

Основними показниками рівня правової культури суспільства нині вважають: право, що відповідає вимогам справедливості та свободи; рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їхню переконаність діяти відповідно до вимог правових приписів; рівень культури творення та реалізації права; рівень якості роботи правоохоронних і правозастосовних органів та посадових осіб; якість системи законодавства, певний рівень законності й правопорядку.

Правова культура розглядається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп у галузі регулювання суспільних відносин, яке забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування в суспільному житті правових принципів справедливості та гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі та гідності, визнання людини як вищої соціальної цінності. Тут у цілому перераховані найбільш суттєві складові правової культури, окреслені основні положення, що складають її зміст, важливі ознаки, що дають можливість охопити проблему розвитку духовної культури людства в цілому та демократизувати всі сфери суспільного життя. Ці провідні ознаки правової культури, що кореспондуються із вирішенням проблеми розбудови демократичної правової держави, відповідають сучасним потребам українського суспільства на цьому етапі його розвитку.

Нині зміст правової культури не може замикатися лише на юридичному просторі власної країни, держави, а виходить далеко за її межі. Правову культуру можна визначити як категорію філософії права, яка характеризує зумовлене соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини й людства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості і в цілому у рівні правового розвитку суб'єктів (людини, різних соціальних груп, людства загалом), а також забезпечує верховенство права в суспільному житті, гуманітарні принципи справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі й гідності, відображає ступінь гарантованості державою, міжнародними інституціями системи прав і свобод людини, загальнолюдських цінностей.

Отже, аналіз філософської, соціологічної та психологічної літератури дає підстави зробити висновок, що правова культура є особливою складовою духовної культури людства, що фіксує досягнення суспільства в розвитку правових феноменів у цілому, розкриває роль правових ідеалів і цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави в сфері захищеності прав і свобод людини. Вона має свої, притаманні лише їй специфічні властивості та функції, що відрізняють її від інших форм культури завдяки її безпосередньому зв'язку з державою, законодавством, правом.

Для здійснення правової підготовки майбутніх фахівців у професійній освіті рекомендуємо користуватись таким визначенням: правова культура — це глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Здійснюючи правову підготовку в неюридичних ВНЗ, варто враховувати, що правова культура включає:

- повагу до права;
- юридичні знання та уявлення;

- традиції, потреби, навички діяльності відповідно до закону;
- реальну діяльність громадян у режимі законності, відповідно до правових установок і переконань;
- правосвідомість, що адекватна правовій системі;
- професійну діяльність з дотриманням законності, відповідно до правових установок і переконань;
- правову активність населення, посадових осіб і законодавців, урядовців тощо.

Державно-правова реформа, що відбувається нині в Україні, принципово змінила ставлення до правової культури населення, до правової підготовки майбутніх фахівців. Вона стала однією із найважливіших складових професійної культури, у зв'язку з тим, що наразі не можна здійснювати демократичні перетворення, реформувати економіку без правової основи. До подальших напрямів дослідження належить визначення педагогічних умов формування правової культури фахівців під час навчання у ВНЗ залежно від специфіки їхньої майбутньої професійної діяльності.

Література:

1. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Аграновская Е.В. — Москва, 1988. — 145 с.
2. Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С.С. — М.: «Статут». — 1999. — 712 с.
3. Загальна теорія держави і права: / За ред. В.В.Копейчикова. — К.: Юринком. — 2001. — 320 с.
4. Кельман М.С. Загальна теорія права : Підручник / Кельман М.С., Мурашин О.Г. — К.: Кондор, 2002. — 353 с.
5. Репина О. Н. Правовая культура личности: к определению понятия / О. Н. Репина // Инновации в образовании. — 2008. — №11. — С.43-51.
6. Сальников В.П. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. — Ленинград, 1990. — 20 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / Скакун О.Ф. — Х.: Вид-во «Консум», 2002. — 704 с.
8. Скурятівський А.В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві (філософсько-правовий аналіз): Дисертація на здобуття наукового ступеня к.ю.н. — К.: НАВС, 2004. — 225 с.
9. Смоленский М. Б. Правовая культура как элемент социокультурного пространства (Перспективы становления в современной России) : Дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.06 / Смоленский Михаил Борисович. — Ростов н/Д, 2003. — 289 с.
10. Ткачук А. Роль правосвідомості та правової культури у формуванні правової держави / А.Ткачук // Право України. — 2012. — №1-2. — С.421-425.
11. Українська національна правова ментальність: специфіка філософсько-правової рефлексії // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Харків, 13-14 грудня 2002 року / Упор. М.І.Панов, Ю.М.Грошевий. — Х.: Право, 2003. — 428 с.

У статті з'ясовано, що правова культура є об'єктом дослідження не лише юридичних, а й інших наук. Проаналізовані різні підходи до трактування поняття правової культури у філософії, соціології, психології, педагогіці.

Ключові слова: правова культура, правова підготовка, правова свідомість.

В статті в'яяснено, що правова культура являється об'єктом дослідження не тільки юридических, но и других наук. Проанализированы разные подходы к трактовке понятия правовой культуры в философии, социологии, психологии, педагогике.

Ключевые слова: правовая культура, правовая подготовка, правовое сознание.

It is found out in the article, that a legal culture is об'єктом researches not only legal but also other sciences. The different going is analysed near interpretation of concept of legal culture in philosophy, sociology, psychology, pedagogics.

Keywords: legal culture, legal preparation, legal consciousness.